

PNEUMA

H. Langkammer, *Pneumatologia biblijna (ruach – p.)*, Op 1998; Bartnik D I 380-398; P. hagon. *W dwudziestolecie encykliki Jana Pawła II o Duchu Świętym w życiu Kościoła i świata*, Pr 2007; S. Gręś, *Polska bibliografia pneumatologiczna 1946-2006*, Niepokalanów 2008; J. Warzeszak, *Pneumatologia współczesna*, Wwa 2009; P. Warchoł, *Dotknięcia Ducha Świętego. Pneumatologia w doświadczeniu chrześcijańskim*, Niepokalanów 2010.

Elżbieta Kasjaniuk

PNEUMATOCENTRYZM, pogląd głoszący, że → Duch Święty jest z → Jezusem Chrystusem centr. punktem całej rzeczywistości świata (→ Duch Boży), zwł. → człowieka i jego działania, kontynuatorem zbawczej misji Syna Bożego (→ Duch Chrystusa) jako Boga-Człowieka oraz stanowi niezbędny warunek teologii i egzystencji chrześc. (→ pneumatologia); w sensie przedmiotowym polega na zesrodkowaniu przez Boga za pośrednictwem Ducha Świętego w Jezusie Chrystusie dzieła → stworzenia, → Objawienia, → odkupienia, → zbawienia i → pełni eschatycznej; w sensie formalnym stanowi koncentrację wszystkich zagadnień teol., antropol. i kosmologicznych wokół idei Boga objawiającego się w Jezusie Chrystusie mocą Ducha Świętego; w sensie podmiotowym jest postawą egzystencjalną, charakteryzującą się tzw. pneumatokształtną formacją życia osobistego i wspólnotowego, zgodną z dokonaniem przez Boga w Jezusie Chrystusie, a po Jego wniebowstąpieniu współrzeczywistnianym mocą Ducha Świętego, dziełem stworzenia i zbawienia; p. stanowi kompletarne dopełnienie, przedłużenie oraz wypełnienie → chrystocentryzmu, nie stając się jednak przeciwieństwem → teocentryzmu ani → antropocentryzmu.

1. **Dzieje** – Na wiekowe zaniedbania w zach. nauce o Duchu Świętym wskazał w czasach nowoż. szczególnie J.A. → Möhler w przedmowie do książki *Die Einheit in der Kirche, oder das Prinzip des Katholizismus, dargestellt im Geiste Kirchenväter der drei ersten Jahrhunderte*, stwierdzając, że prawda o Duchu Świętym, który prowadzi nas do Syna, a On do Ojca, jest pierwszą w stawianiu się chrześcijaninem; p. nie należy przeciwstawiać chrystocentryzmu i odwrotnie; pierwszy ma charakter formalny, drugi – treściowy; co innego oznacza bowiem udzielanie dostępu do Boskiej rzeczywistości (rola Ducha Świętego), a co innego jej udzielenie i urzeczywistnienie (rola Jezusa Chrystusa), konsekwentnie też czym innym jest pneumatologiczne umożliwianie chrześcijaństwa, a czym innym jego chrystologiczna konkretyzacja.

Myśl zasygnalizowana przez Möhlera znana jest tradycji patryst.; już → Ireneusz nauczał o Synu i Duchu jako o 2 rękach Ojca (*Adversus haereses* IV,1); Kościół wsch. rozwijał tę naukę, podkreślając, że Duch Święty w ludzkich sercach i historii Kościoła urzeczywistnia zbawienie dokonane przez Jezusa Chrystusa, dlatego pneumatologia znajduje się w centrum teologii chrześc. i wiąże się z wszystkimi elementami wiary w Jezusa Chrystusa; w myśli Kościoła wsch. zwracano uwagę na to, że bez → epiklezy Kościół zatracza tożsamość, teologia staje się teozofią, ideologią, a chrześcijaństwu i jego refleksji zagraża chrystomonizm (N.A. → Nissiotis).

2. **Doktryna** – Istotą p. jest uznanie Ducha Świętego za Boski podmiot teologii i życia kośc. (J.Y. Lacoste); nie chodzi jednak o swoistą pneumatologiczną koncentrację, która podważałaby centr. pozycję Jezusa Chrystusa w dziejach zbawienia przez postrzeganie w Duchu Świętym zasadniczej treści związku człowieka z Bogiem i refleksji o Bogu; p. trzeba ujmować w ramach metateologii i uprzedniego warunku egzystencji chrześc. we wszelkich jej przejawach; nie oznacza to jednak pomniejszania znaczenia Jezusa Chrystusa na korzyść Ducha Świętego.

Podstawą mówienia o p. życia chrześc. jest zgodna opinia pneumatologii zach. i wsch., wg której Duch Święty jest sprawcą osobowej relacji między Bogiem a człowiekiem; będąc zasadą jedności trynitarnej, urzeczywistnił On jednorazową, niepowtarzalną komuniję Boga z człowiekiem w Jezusie Chrystusie i kształtuje każdą Bosko-ludzką więź na drodze

przebóstwienia człowieka, zamieszkiwania w nim, wszczepiania go w Jezusa Chrystusa; wg J. Ratzingera jest On „absolutnym Pośrednikiem”, najdokładniejszym przeciwieństwem szatana (sprawcy wszelkich podziałów i niszczyтеля wszelkich relacji) oraz źródłem życia chrześc. i eklezjalnej rzeczywistości, których istotą jest więź Boga z człowiekiem oraz wzajemne oddanie się Boga i człowieka; w tym kontekście p. oznacza życie z Bożego Ducha i udział w Jezusie Chrystusie „za sprawą Ducha Świętego” (Mt 1,18); można mówić o p. wiary (Duch pozwala poznać Jezusa Chrystusa i uzdalnia do życia na miarę tego poznania), p. Kościoła (więzy Ducha umożliwiają komuniję człowieka z Bogiem i ludzi między sobą), p. liturgii (Duch urzeczywistnia wszelką akcję liturg.) oraz kultu (Duch jest oddechem modlitwy chrześc.); pneumatocentryczne zaś zorientowanie chrześc. duchowości i pobożności polega na życiu w Duchu i dążeniu ku Niemu.

Znaczącą rolę w ponownym odkryciu i zgłębieniu tych treści odegrały rozwijające się po Soborze Wat. II wspólnoty charyzmatyczne i wspólnoty podstawowe Kościoła latynoamer.; wielu chrześcijan doświadcza dziś Ducha Świętego jako „miejscą, w którym można zastać Chrystusa” (J. Comblin); w działającym we wspólnocie Duchu doszli już oni do Jezusa Chrystusa; taki stan rzeczy pomaga także lepiej zrozumieć i określić p. teologii.

Pneumatocentryczna teologia nie polega jednak na koncentracji wszystkich zagadnień teol. na tajemnicy Ducha Świętego, gdyż osobowa tajemnica Ducha (przynajmniej na ile się ujawnia w chrześc. doświadczeniu) jest Jego bezinteresownym działaniem w historii Objawienia i zbawienia, a nie samobjawianiem się; Duch chce umożliwić dostęp do Ojca i Syna, pozostając anonimowym (kenoza Ducha); Jego wolą jest otwierać człowieka na kośc., liturg. i sakramentalną obecność Jezusa Chrystusa (Lacoste).

Teologia stanowi dar przekazany w Duchu Świętym, „dokonanie w Duchu Świętym” (W. Kasper); podstawowy akt chrześc. wiary, jakim jest rozpoznanie i uznanie w Jezusie Chrystusie (istotny instrument poznawczy teologii), dokonuje się tylko w Nim (A. Nossol); On stanowi podmiotową rzeczywistość i możliwość obiektywnego Objawienia w Jezusie Chrystusie (K. Barth); bez Niego nikt nie jest w stanie wyznać, że Jezus jest Panem (1 Kor 12,3); jeśli On ma pozostać (w ludzkim poznaniu) Bogiem, musi objawić się człowiekowi „obiektywnie” (w Chrystusie) i „subiektywnie” udzielić zdolności poznania siebie; to oznacza, że wszelka wypowiedź teol. możliwa jest tylko w Duchu Świętym; On stanowi swego rodzaju horyzont jej rozumienia, sformułowania i interpretacji (H. → Mühlen); Jego niezbędność stanowi pewien „egzystencjal” lub „struktural” teologii (Nossol); p. przyjmuje w tym wypadku postać formalnej zasady w strukturze całej teologii (Mühlen); Barth postulował, aby całość doktryny chrześc. przepoić Duchem Świętym, a wielu teologów współcz. postuluje, by pneumatologiczne zorientowanie odnieść nie tylko do chrystologii integralnej, lecz do całej teologii (pneumatyzacja myśli chrześc.); ma to polegać na pneumatologicznym ugruntowaniu poszczególnych traktatów w celu przewyższenia przejawów chrystomonizmu, nie kształtując jednocześnie przeciwwagi dla chrystocentryzmu, lecz zabiegając o jego właściwy rozwój; na tym etapie posoborowej teologii zach. ujawnia się wpływ dogmatyki prawosł., w której nauka o Duchu Świętym nie stanowi wyizolowanego traktatu bądź rozdziału, będąc raczej „komentarzem całego objawienia trynitarnego” (Nissiotis); wyjaśnia ona trynitarnie działanie Boga, życie Kościoła, jego kult oraz tajemnicę człowieka odrodzonego w Jezusie Chrystusie; w takim znaczeniu pneumatologia znajduje się w centrum teologii prawosł. i wiąże się nierozdzielnie ze wszystkimi aspektami wiary w Jezusa Chrystusa; można dlatego mówić o teologii wsch. jako o teologii pneumatologicznej (W. Hryniewicz).

P. we współcz. teologii kat. (podobnie protest.) przekształca się w odrębny traktat dogm., akcentując pneumatologiczny wymiar poszczególnych aspektów wiary chrześc.; pozyt. tego efektem jest m.in. przewyższenie reistycznego ujęcia → łaski, ponowne odkrycie teandrycznej struktury Kościoła, wyakcentowanie epikletycznego charakteru liturgii i sakramentów, zwł. zaś ścisłe powiązanie wydarzenia Jezusa Chrystusa z posłannictwem Ducha Świętego; wprowadza to pneumatologię powrotnie do centrum teologii kat. jako korelat chrystologii.

3. Relacja do teocentryzmu, chrystocentryzmu i antropocentryzmu – W teologii chrześc. nie można p. przeciwstawić teocentryzmowi czy chrystocentryzmowi, gdyż jest ona nauką o Bogu objawiającym się w Jezusie Chrystusie, a od dnia Pięćdziesiąticy także w Duchu Świętym; teologia pneumatocentryczna podkreśla inicjatywę i cel podjętego przez Boga Ojca dzieła zbawienia, realizowanego przez Jezusa Chrystusa; Duch Święty wyraża jedność Boga Ojca z Jego Synem, stanowiącym centr. punkt zbawczego planu Bożego, i objawia całą Trójcę Świętą; teologia pneumatocentryczna jest zarówno chrystocentryczna, jak i trynitarna, co wynika z faktu objawienia się Boga przez tajemnicę wcielenia; w teologii historiozbawczej p. stanowi treściową zawartość chrystocentryzmu i teocentryzmu, dlatego należy te idee ujmować komplementarnie, a nie alternatywnie; p. nie tylko implikuje chrystocentryzm i teocentryzm, ale znacznie je wzbogaca i pogłębia.

Refleksja nad problemem Boga ma sens tylko w powiązaniu z osobą i dziełem Jezusa Chrystusa, kontynuowanymi przez Ducha Świętego od Wniebowstąpienia i Pięćdziesiąticy; Syn Boży zapewnił swoich uczniów o pozostaniu z nimi „przez wszystkie dni, aż do skończenia świata” (Mt 28,20) oraz obiecał, że będzie prosił Ojca o posłanie im in. Pocieszyciela – Ducha Prawdy (J 14,16), który wszystkiego ich nauczy i przypomni to, co im zostało powiedziane (J 14,26); człowiek opowiada się za Bogiem z wiarą, że jest On z ludźmi w Jezusie Chrystusie i objawia mocą Ducha Świętego; p. wraz z chrystocentryzmem stanowi podstawę teol. → personalizmu; pozwala on uwydatniać w chrześcijaństwie centr. rolę Jezusa Chrystusa oraz ukazywać jako osobę, z którą należy podjąć osobisty dialog, a nie uważać tylko za ideę lub przedmiot refleksji teol.; we współcz. teologii antropocentryzm umożliwia ukazywanie tajemnicy → wcielenia jako spotkania człowieka z Trójjedynym Bogiem; tylko w świetle chrystologiczno-pneumatologicznej koncentracji wymiar antropol. wszystkich ujęć teol. otrzymuje właściwy sens rel.; oparta na niej teologia chrześc. zajmuje się jednocześnie i Bogiem, i człowiekiem.

N.A. Nissiotis, *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog. Kirche und Welt in orthodoxer Sicht*, St 1968; H. Mühlen, *Das Christusergebnis als Tat des Heiligen Geistes*, MySal III 2, 513-544; Y. Congar, *Pneumatologie ou „christomonisme” dans la tradition latine*, w: *Ecclesia a Spiritu Sancto edocta*, Ge 1970, 41-63; *Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*, H 1974; W. Kasper, G. Sauter, *Kirche, Ort des Geistes*, Bas 1976; W. Hryniewicz, *Oryginalność idei chrystocentryzmu w teologii prawosławnej*, w: *Chrystocentryzm w teologii*, Lb 1977, 101-120; A. Nossol, *Teologia na usługach wiary. Wokół zagadnień odnowionej teologii*, Op 1978, 195-209; *Gegenwart des Geistes. Aspekte der Pneumatologie*, QD 85, Fr 1979; *Credo in Spiritum Sanctum. Atti del Congresso Teologico Internazionale di Pneumatologia in occasione del 1600 anniversario del I Concilio di Costantinopoli e del 1550 anniversario del Concilio di Efeso*, Roma, 22-26 marzo 1982, CV 1983, 611-655; W.D. Hauschild, E. Lessing, R. Landau, TRE XII 196-242 (bibliogr.); J. Comblin, *Der Heilige Geist*, D 1988; *Nouveau dictionnaire de théologie*, P 1988, 1996²; *Théo. Nouvelle encyclopédie catholique*, P 1989, 686-687; J. Moltmann, *Der Geist des Lebens. Eine ganzheitliche Pneumatologie*, Mn 1991; D. Ritschl, EKLn III 1247-1252; M. Welker, *Gottes Geist. Theologie des Heiligen Geistes*, Nk 1992, 2005³; J. Freitag, *Geist-Vergessen – Geist-Erinnern. Vladimir Losskys Pneumatologie als Herausforderung westlicher Theologie*, Fr 1994, Wü 1995 (bibliogr.); Beinert VIII; G. Koch, *Wo der Geist des Herrn wirkt, da ist Freiheit*, Wü 1997; P. Beauchamp, J. Wolinski, *Dictionnaire critique de théologie*, P 1998, 404-405, 407-411; *Duch, który jednoczy. Zarys pneumatologii*, Lb 1998; J.Y. Lacoste, *O teologii Ducha*, w: *Duch Odnowiciel*, Pz 1998, 27-34; Ch. Hennig, *Die evangelische Lehre vom Heiligen Geist und seiner Person. Studien zur Architektur protestantischer Pneumatologie im 20. Jahrhundert*, Gü 2000 (bibliogr.); D. Ritschl, ECh II 580-583; A. Czaja, LTF 925-928 (bibliogr.); D. Munteanu, *Der tröstende Geist der Liebe. Zu einer ökumenischen Lehre vom Heiligen Geist über die trinitarischen Theologien Jürgen Moltmanns und Dumitru Staniiloaes*, Nk 2002, 2003 (bibliogr.); A. Czaja, *Credo in Spiritum Vivificantem*.

Pneumatologiczna interpretacja Kościoła jako komunii w posoborowej teologii niemieckiej, Lb 2003 (bibliogr.); M. Leiner, RGG VI (2003⁴) 1412-1413; W. Hryniewicz, *Chrystus powierzył człowieka Duchowi Świętemu. Rozważania nad tradycją wschodnią*, RTK 51(2004) z. 2, 79-99; *Pneumatologie in der Alten Kirche*, Fr 2004; D. Le Tourneau, *Les mots du christianisme. Catholicisme, protestantisme, orthodoxie*, P 2005, 488, 562-563; LThK IV (2006) 1310-1314, VIII 366-367; J. Freitag, *Lexikon der Ökumene und Konfessionskunde*, Fr 2007, 1059-1062; P. Neuner, *Die Lehre vom Heiligen Geist und die ökumenische Vision*, w: *Mache dich auf und werde licht! Ökumenische Visionen in Zeiten des Umbruchs. Festschrift für Konrad Reiser*, F 2008, 100-108; F. Kleineidam, *Dynamische Pneumatologie und Christentum. Heiliger Geist im 21. Jahrhundert*, F 2009.

Andrzej Czaja, Stanisław Józef Koza

PNEUMATOLOGIA (gr. *pneuma* duch, *logos* słowo), nauka o → Duchu Świętym, zwł. Jego osobie, naturze i działaniu, zamiennie nazywana teologią Ducha Świętego; także odrębny traktat → dogmatyki traktujący o Nim, ukształtowany w teologii kat. po Soborze Wat. II; mając za podstawę dane → Objawienia Bożego, w poszczególnych wyznaniach chrześc. uzyskała specyficzny profil – w teologii prawosł. jest szczeg. związana z → mistyką (III B) i → eklezjologią (II), a w teologii protest. z → soteriologią.

I. P. KATOLICKA – A. PODSTAWY BIBLIJNE – *Pismo Święte* stanowi dla p. podstawowe źródło teol., zawierające objawienie dotyczące osoby Ducha Świętego, Jego obecności i działania w świecie, w życiu Jezusa Chrystusa i pierwotnego Kościoła.

1. P. Starego Testamentu – kładzie nacisk na działanie Bożego Ducha (hebr. *ruach*) w stworzeniu od początku (Rdz 1,2); rozumie Go jako immanencję Bożą, miłosną obecność Jahwe, stwórczą się sprawczą oraz najgłębsze źródło życia; także antropologia starotest. ma głęboki rys pneumatologiczny, wyrażający się w udzieleniu człowiekowi tchnienia życia przez Stwórcę (Rdz 2,7); do istotnych cech p. ST należą: 1° monoteizm – Duch Boży jest jedyny, wszechmocny i wolny, 2° aktywizm – działa On w historii zbawienia w wymiarze jednostkowym i kolektywnym, 3° eschatologizm – wyrażający się w oczekiwaniu na ostateczne wylanie Ducha, 4° stwórczy dynamizm – Duch Boży zdolny jest ustanawiać relacje między Bogiem i człowiekiem; p. judaizmu międzytestamentalnego wyraża się w tęsknocie za Duchem świętości, łaski i poznania tajemnic Bożych.

2. P. Nowego Testamentu – W *Ewangeliach* synopt. zwraca się uwagę na obecność i moc Ducha Świętego w życiu Jezusa Chrystusa, w Jego zwycięskiej walce z mocami szatana, w skutecznym głoszeniu Ewangelii oraz w Jego osobistej modlitwie; w p. Janowej Ducha Świętego określa się jako Parakleta, którego zadaniem jest świadczenie, otaczanie chwałą Jezusa, przypomnianie uczniom Jego słów, przebywanie w uczniach, doprowadzanie do całej prawdy, zapowiadanie przyszłości, przekonywanie świata o grzechu, sprawiedliwości i sędzie; w p. Pawła Apostoła podkreśla się, że Duch Święty wskrzesił z martwych Jezusa, udziela charyzmatów, wspomaga wiernych w modlitwie, buduje i jednoczy Kościoł oraz nim kieruje, jest samym Bogiem, udzielającym się, obecnym i działającym w innych jako miłość; w Dz zaś został zaakcentowany dynamiczny związek Ducha Świętego z Kościołem, głoszeniem Dobrej Nowiny, osobistym świadectwem wiary; jest On także ukazywany w odniesieniu do Eucharystii oraz spełnienia starotest. prorocत्व.

B. UJĘCIE HISTORYCZNE – W chrześc. starożytności nauka o Duchu Świętym rozwijała się w kontekście sporów doktrynalnych oraz herezji; w III w. sabelianizm negował osobę Syna i Ducha, którzy mieliby być tylko sposobami jawienia się w świecie jednoosobowego Boga (→ modalizm); pneumatomachowie głosili pogląd, że Duch Święty jest stworzony i podporządkowany Ojcu (→ macedonianizm); także zwolennicy → arianizmu negowali Jego bóstwo; jedną z podstaw autentycznej nauki o Duchu Świętym były symbole chrzcielne